

تحلیل گفتمانی اقتصاد مقاومتی در سیره امام سجاد (ع) با تأکید بر صحیفه سجادیه

زینب شریفی اسدی^۱، منیره ناصح ستوده^۲

چکیده

نظریه اقتصاد مقاومتی توسط مقام معظم رهبری در شرایطی در جامعه مطرح گشت که اقتصاد جامعه در فشار تحریم اقتصادی، سیاسی از سوی دشمنان و ابرقدرتها به سر می‌برد. نظر به اسلامی بودن جامعه‌ی ایرانی، اگر بر طبق الگوهای اسلامی نگریسته شود، اقتصاد مقاومتی به عنوان یک شعور اقتصادی و یک راهکار مهم برای عبور از بحران موجود است. از این رو در این پژوهش با استمداد از کلام ارزشبار امام سجاد(ع) به تبیین تئوریک این مقوله پرداخته در صدد بررسی این نکته برآمدیم که اقتصاد مقاومتی در سیره‌ی امام سجاد(ع) از چه جایگاهی برخوردار است؟ در پاسخ به سؤال اصلی بر طبق نظریه‌ی گفتمان باید گفت: به دنبال بحران ایجاد شده در جامعه‌ی اسلامی عصر امام سجاد (ع)، اقتصاد مقاومتی به عنوان یکی از سازوکارهای نرم‌افزارانه در راستای برجسته‌سازی گفتمان شیعی و حاشیه‌رانی گفتمان‌های رقیب و در قالب متن گفتمانی صحیفه‌ی سجادیه ارائه و مطرح گشت. در پایان نظر به همه‌بعدی بودن شخصیت امام سجاد(ع) در علوم مختلف و قرارگیری ایشان در رأس گفتمان شیعی، این پژوهش می‌تواند با تبیین دکترین اسلام، الگوهای در دسترس را به جامعه‌ی اسلامی و به تبع جهانی ارائه نماید.

کلیدواژه‌ها: نظریه تحلیل گفتمان، امام سجاد (ع)، اقتصاد مقاومتی، برجسته‌سازی و حاشیه‌رانی نرم‌افزاری، صحیفه سجادیه

مقدمه

الف- نظریه‌ی گفتمان

نظریه گفتمان در سال‌های اخیر در حوزه‌های مختلف علوم انسانی به خصوص در رشته‌هایی چون علوم سیاسی و جامعه‌شناسی، به دلیل نارضایتی از پوزیتیویسم، کاربرد وسیعی یافت. تحلیل گفتمان تحت تأثیر چرخش زبانی در دهه ۱۹۷۰ و نظریه‌های هرمنوتیک، نظریه انتقادی و پسا ساختارگرایی در دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ رشد فزاینده‌ای پیدا کرد. (دانیل مک دانل، مقدمه‌ای بر نظریه‌های گفتمان، ترجمه حسینعلی نودری، تهران: فرهنگ گفتمان، ۱۳۸۰، صص ۲۰-۹). برای تبیین موضوع پژوهش از نظریه‌ی گفتمانی لاکلا و موفه استفاده شده.

از نظر لاکلا و موفه گفتمان (Discourse) مجموعه‌ای معنادار از دال‌های به هم مرتبط است که معنای خود را از صورت‌بندی گفتمانی و در تمایز با گفتمان‌های مخالف به دست آورده است. (سید محمدعلی حسینی‌زاده، "نظریه گفتمان و تحلیل سیاسی"، فصلنامه علوم سیاسی، ش ۲۸، ۱۳۸۳، ص ۱۸۱)

از این منظر نه فقط زبان که تمام حوزه‌های اجتماعی زندگی انسان گفتمانی بوده است. مانند اقتصاد، سیاست، حقوق، قانون و... نه تنها مقولاتی گفتمانی پنداشته می‌شوند که خود ابزاری برای ظهور و استمرار یک گفتمان به حساب می‌آیند. لذا با تمایز قائل نشدن میان امور گفتمانی و غیرگفتمانی، این امکان حاصل می‌شود که بتوان هر دوی این‌گونه اعمال را در قالب یک نظریه توصیف و تبیین کرد. (سید علی‌اصغر سلطانی، قدرت، گفتمان و زبان؛ سازوکارهای جریان

پنجمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پایه پیشرفت؛ بیت ونم و سی ام اردیبهشت ماه ۱۳۹۵

قدرت در جمهوری اسلامی ایران، تهران: نشر نی، ۱۳۸۴، ص ۱۰۶) لذا برخی ابعاد این نظریه در پژوهش پیش رو مورد استفاد قرار گرفته که در متن بدان ها پرداخته خواهد شد.

نظریه ی گفتمان مجموعه ای است از مفاهیم ذیل که در این پژوهش مورد استفاد قرار گرفته است:
دال - عنصر - وقته - مفصل بندی - حوزه ی گفتمان گونگی - هژمونی - تولید معنا - اعمال هژمونیک - مداخله ی هژمونیک - هژمونیک شدن - سیاست - قدرت - هویت - عینیت - امکانیت و تصادف - غیر یا بیرون سازنده - منطق هم ارزی - منطق تفاوت - زنجیره ی هم ارزی - زنجیره ی تفاوت - سوژه و موقعیت سوژگی - برجسته سازی - حاشیه رانی - قابلیت دسترسی - قابلیت اعتبار - و ... که توضیح آنها در مجال مختصر این پژوهش ممکن نمی باشد. از این رو می توان با مراجعه به منابع گفتمانی اطلاعات مفیدی به دست آورد. (دکتر سلطانی، قدرت، گفتمان و زبان؛ سازوکارهای جریان قدرت در جمهوری اسلامی ایران، - پایان نامه ک.ا. خانم ناصح ستوده و...)

با این اوصاف تنها به توضیح مختصری از مقوله ی برجسته سازی و حاشیه رانی پرداخت می شود که به شرح زیر می باشد: هویت یابی سوژه به واسطه وجود تعارض میان درون و بیرون همچون شیوه معنایابی یک نشانه از طریق بیرون سازنده است. در واقع نشانه همواره در تعارض با بیرونی است که هم موجب توقف و انسداد معنایی آن نشانه و هم پیش - شرطی برای شکل گیری هویت درونی آن نشانه است. در واقع هر یک از درون و بیرون نسبت به دیگری، غیر و خصم به شمار رفته، به عبارت دیگر، سوژه ها و نشانه ها برای هویت یابی همواره نیازمند یک غیر و یا دشمن خارجی می باشند. (سید علی اصغر سلطانی، پیشین، ص ۱۱۰)

بر اساس نظریه لاکلا و موفه گفتمان ها ذهنیت سوژه را در راستای دو قطب "ما" و "آنها" سامان داده، بر این اساس کلیه رفتار و کردار و گفتار سوژه به گونه ای شکل می گیرد که تمامی پدیده ها را در قالب دو گانه "ما"، "آنها" ریخته، این رفتار و گفتار به صورت برجسته سازی و حاشیه رانی متجلی می گردد. "ما" برجسته و "آنها" به حاشیه رانده می شوند. (سید علی اصغر سلطانی، پیشین، ص ۱۱۲)

نکته دیگری که ذکر آن ضروری به نظر می رسد اینکه برجسته سازی و حاشیه رانی به دو شکل نرم افزاری و سخت - افزاری بروز و ظهور یافته، نوع نرم افزاری آن در قالب زبان، اعم از گفتار یا نوشتار و نوع سخت افزاری آن به صورت های مختلفی چون قیام، شورش، تظاهرات، اعدام، حبس، ترور و ... بروز می نماید. (سید علی اصغر سلطانی، پیشین، ص ۱۱۲)
این دو نوع برجسته سازی رابطه ای تنگاتنگ داشته، به عنوان عامل تقویت کننده هم و در یک راستا مورد استفاده قرار می گیرد. به عبارت دیگر می توان گفت کل حوزه اجتماع و پدیده های اجتماعی عرصه برجسته سازی ها و حاشیه رانی های میان گفتمان ها به شمار می رود.

در تعبیری کوتاه تر می توان برجسته سازی و حاشیه رانی را فرایندی دانست که طی آن گفتمان ها نقاط قوت خود و وجوه ضعف دشمن را برجسته نموده، نقاط ضعف خویش و جنبه های مثبت گفتمان رقیب را به حاشیه می رانند.

ب- اقتصاد مقاومتی:

چنانچه میدانیم همواره شکل گیری، تداوم و بقای هر گفتمانی در گرو پیوند هر چه مستحکم تر میان عناصر و مقولات گفتمانی چون اقتصاد، سیاست، فرهنگ، دین و ... می باشد.

ازین منظر می توان اقتصاد مقاومتی را مداخله ای هژمونیک در دفاع، تثبیت و تقویت خودی هر گفتمان و تلاش در راستای حذف غیریت ها از طریق معنا بخشی و ایجاد دال های موثر دانست. بدیهی است جهت نیل به این منظور بهره

پنجمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پایبند پیشرفت؛ بیت و نم و سی ام اردیبهشت ماه ۱۳۹۵

گیری از منطق هم ارزی در وحدت بخشی میان دال های اقتصادی و باورهای دینی و مذهبی، از طریق مفصل بندی های علمی و ایجاد خودباوری، ضروری و بایسته می باشد. از این رو مفهوم اقتصاد مقاومتی توسط واضع آن یعنی مقام معظم رهبری به صورت زیر مطرح گردیده است:

اقتصاد مقاومتی یک سازو کار مهم اقتصادی است برای مدیریت بحران های ناشی از فشارها و تحریم های اقتصادی و مصونیت از آن و نیز مقاومت در برابر دشمنان در پایداری از اصول و ارزشها (بیانات در دیدار مردم قم - 1393/10/17 - khamenei.ir) و راه حلی میان مدت و بلند مدت که نتایج بسیار مثبتی را در پی خواهد داشت. و متکی به مردم است نه بازار و دشمنان (بیانات در دیدار اعضای مجمع عالی بسیج مستضعفین - 1393/09/06) و ستون فقرات آن تولید داخلی است (بیانات در دیدار کارگران گروه صنعتی مپنا - 1393/02/10)

اقتصادی مقاوم و متکی به مردم و درونزا و مردم بنیاد و دانش بنیان و عدالت محور که با تکانه های جهانی و سیاست های دشمن زیرو رو نمی شود چرا که با مقاوم سازی، به محکم سازی پایه های اقتصاد می پردازد (بیانات در حرم مطهر رضوی - 1393/01/01) در شرایط فشار، به کارگیری هوش و دانش با امید وافر به کمک و رزق الهی، هم یکی از ارکان مقاومت اقتصادی است (بیانات در دیدار کارگران گروه صنعتی مپنا - 1393/02/10)

بی شک گفتمان دارای چنین اقتصادی، به خوبی توانایی حاشیه رانی نرم افزارانه ی رقیب را داشته، از طریق مفصل بندی دال های هم ارز در زنجیره ی گفتمانی، تسریع در روند هژمونی یابی و گسترش خویش را به دنبال خواهد داشت.

ج - صحیفه ی سجادیه

چنانچه می دانیم پس از دوران خلافت امیرالمومنین (ع) و انتقال خلافت به امام حسن (ع) و نیز پس از نبرد حضرت با معاویه، حکومت به امویان منتقل شد. قیام امام حسین (ع) اگر چه منجر به ضعف بیشتر امویان شد، اما، باعث تغییر فوری و سریع حاکمیت نشد و قیام حسینی که تجلی گفتمان اسلام ناب و تشیع بود به خاک و خون کشیده شد. با به حاشیه رفتن گفتمان اسلام در این زمان، امام سجاده (ع) به تقویت شاخه ی علمی پرداخت تا بتواند از راههای دیگری به مفصل بندی و هژمونیک سازی مجدد دال های گفتمان اسلامی بپردازد. ما حاصل این امر در قالب متون گفتمانی ای چون صحیفه ی سجادیه متجلی گشت.

صحیفه سجادیه معروف به «انجیل اهل بیت» و «زبور آل محمد» و «اخذ القرآن»، در قالب دعا و نیایش، مفاهیم عمیق و حقایق بسیاری از علوم و معارف اسلامی و عرفانی، قوانین و حدود شرعی و حتی مسایل سیاسی، اجتماعی، تربیتی و اخلاقی را در خود جای داده است. (مؤلفه های امور جهادی و اقتصادی در صحیفه سجادیه، منبع: خبرگزاری فارس، تاریخ انتشار: ۵/۱۱/۳۹۰، از پایگاه اطلاع رسانی حوزه) لذا در این پژوهش به منظور بررسی و درک اندیشه ی حضرت پیرامون مفهوم اقتصاد مقاومتی، تحلیل محتوایی این متن گفتمانی را در دستور کار قرار داده ایم.

بیان و ترسیم فضای بحران:

در ترسیم گفتمانی اوضاع جامعه ی اسلامی مقارن امام سجاد علیه السلام می توان گفت زمانی که حضرت در موقعیت سوژگی امامت، رهبری و زعامت جامعه ی اسلامی را برعهده گرفتند نظم گفتمانی جامعه ی اسلامی دچار تزلزل گشته، خرده گفتمانهای متعدد اسلامی و غیر اسلامی با ادعای بازگرداندن نظم و امنیت از دست رفته ی قلمروی اسلامی فرصت عرضه اندام یافتند. با به خاک و خون کشیده شدن گفتمان اسلام ناب که اندکی قبل در زمان امام علی علیه السلام

پنجمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پایه پیشرفت؛ بیت و نم و سی ام اردیبهشت ماه ۱۳۹۵

و امامت حسنین _علیهما سلام_ اصلی ترین گفتمان مطرح در جامعه بود، گفتمان اسلام انحرافی امویان، که در تقابل با اسلام ناب در کربلا مواضع حقیقی خویش را آشکار ساخته بود، فرصت را مناسب دیده از طریق اعمال هژمونیک نرم افزارانه یا همان تبلیغات، به طور روزافزون ایجاد فرقه های دینی انحرافی در شام را وجه همت خویش قرار داد. لازم به ذکر است سیاست اقتصادی امویان تجمل گرایی و ثروت اندوزی حاصل از فتوحات و جمع آوری مالیات و نیز به استضعاف کشاندن شیعیان، علویان و پیروان اهل بیت (ع) بود.

دیگر خرده گفتمان مطرح در بستر اجتماعی متشتت این زمان زبیریان بودند که با تحت پوشش قرار دادن حوزه ی گفتمانی جزیره العرب، و با تکیه بر ثروت فراوان خود، حکومتی پر زرق و برق برای خود به راه انداخته حتی کعبه را با طلا زینت داده بودند. گفتمان اشراف مدار آل زبیر مولفه های منحصر به فردی از جمله تختی که از آسمان به زمین می آمد را در خود داشت. همین امر و از جمله اموری چون بخل شدید ابن زبیر تا به سر حد ضرب المثل (شرح نهج البلاغه، ج ۱، ص ۵۲- انساب الاشراف، ج ۴، ص ۵۳- تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۲۶۸) مانع از هژمونیک یابی بیشتر گفتمان وی گشته، افراد را ضدّ وی برانگیخت. در اهمیت این نکته همین بس که معاویه سالها پیش خطر حرص و بخل شدیدش را به وی گوشزد کرده بود. (انساب الاشراف، ج ۵، ص ۳۶۶) ثلث دارایی زبیر که پس از مرگش، پنجاه هزار دینار، هزار اسب و هزار غلام و کنیز بود (مسعودی، ۱۴۰۹: ۲ / ۳۳۲-المنتظم، ج ۵، ص ۱۱۰) به عبدالله بن زبیر رسید که بی شک در موفقیت وی در رسیدن به خلافت بی تأثیر نبود.

از دیگر مسایلی که پس از واقعه ی کربلا موجب برهم خوردن نظم گفتمانی جامعه ی عصر امام سجاد علیه السلام میگشت شکل گیری قیام های شیعی به منظور تثبیت خرده گفتمان شیعی و حاشیه رانی سخت افزاری رقبا بود که در نهایت به تشکیل حکومت مختار در کوفه منجر شد.

به این ترتیب هرم سه گانه ی قدرت در قلمرو اسلامی شکل گرفته و در این کشاکش گفتمانی و درگیری مداوم میان حکومت های اسلامی، امنیت سیاسی و رونق اقتصادی فروکش نموده، اوضاع اقتصادی و عمومی مردم ضعیف گردید. آل زبیر برای شکست دادن مختار، به جای حاشیه رانی سخت افزاری و نبرد در جبهه نظامی، حاشیه رانی نرم افزاری و جبهه اقتصادی کوفه را هدف قرار می دهند و همزمان با تدارک های نظامی علیه مختار، با تطمیع گروهی از تجار کوفه، اقتصاد آن منطقه را فلج کرده و باعث می شوند ارزاق عمومی در کوفه نایاب شود. این موضوع هم به بروز اغتشاش و هرج و مرج در این شهر منجر شد؛ اما مختار با تیزهوشی، ضمن تشکیل گردان های ضربت و برخورد شدید با تاجران خطاکار، ساز و کار سهمیه بندی را در کوفه اجرا نمود و تلاش کرد با دادن «حواله» به مردم، این تهدید اقتصادی را برطرف کند.

با آنچه گذشت اهمیت این پرسش بیش از پیش هویداست که در این فضای متشتت و در هم ریخته ی گفتمانی، امام برای ترمیم و توسعه ی اسلام ناب به ویژه در زمینه ی اقتصادی چه سیاستی را در پیش گرفت؟ آنچه بدیهی است اینکه آن بزرگوار دست به فعالیت سیاسی آشکار نزده و در قیام های شیعی حره، توابین و مختار حضور نیافت بلکه شروع به اقدامات علمی و دینی و اخلاقی نموده حتی فضای اقتصادی جامعه را با تولید نرم افزارانه ی معنا مدیریت نمودند.

پنجمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی شرف؛ الگوی پاپی شرف؛ بیت و نم و سی ام اردیبهشت ماه ۱۳۹۵

ترسیم وضعیت معیشتی شیعیان به دنبال بحران اقتصادی ایجاد شده

در این زمان شرایط اقتصادی جامعه، به وضعیت بحرانی خود رسیده بود. از زمان عمر، با شروع دخل و تصرف سلیقه ای در بیت المال و برخورد طبقاتی و ایجاد شکاف اقتصادی بین مسلمین، اوضاع اقتصادی جامعه به سمت رفاه طلبی و تجمل گرایی و ایجاد افشار فقیر و غنی پیش رفت. (حامد منتظری مقدم، شیوه‌های تقسیم بیت‌المال در صدر اسلام، معرفت اقتصادی، سال اول، شماره دوم، بهار و تابستان ۱۳۸۹، ص ۱۳۸ - سید رضی، ۱۳۷۹: خ ۱۲۹ / ۱۳۴ - ماوردی، ۱۴۰۹: ۲۶۶) بدین ترتیب که سهم طبقات پایین یعنی اکثریت افراد جامعه از بیت‌المال یک دهم سهم کسانی بود که بیشترین بهره‌مندی از بیت‌المال را داشتند. (طبری: ۵۰ / ۳)

پس از او در زمان عثمان نیز، اجحاف بیشتری در تقسیم بیت المال صورت گرفت. وی با وارد کردن تجملات به اسلام، توجه صرف به خویشان و قرار دادن امویان در راس قدرت، همچون گذشته های جاهلی، اشرافیت عربی را از سر گرفت. (محمد بن جریر طبری، تاریخ الامم و الملوک، ج ۴، ص ۳۳۴ - سید رضی: خ ۳ / ۱۰ و ۱۱ - طبری: ۴ / ۱۳۷ - ابی یعقوب، ۱۳۷۳: ۲ / ۱۶۵ و ۱۶۶) تا جایی که دارایی وی نزد خزانه‌دارش، روزی که کشته شد، یک صد و پنجاه هزار دینار و یک میلیون درهم بود و ارزش زمین او در وادی القری، حنین و... به صد هزار دینار می‌رسید. همچنین از وی اسبها و شتران بسیاری بر جای ماند (مسعودی، ۱۴۰۹: ۲ / ۳۳۲) و عبای پشمی سیاهش صد دینار می‌ارزید. (بلاذری، ۱۴۱۷: ۱۰۲ / ۶)

در پی چنین اقداماتی بود که به مرور، نسل به وجود آمده، از بیت المال، مال البیت جمع کرده لقمه ی حرام و شبهه ناک فرو بردند. و بدین گونه، در گفتمانی که راس آن امویان قرار داشتند و خود را امیرالمومنین و وارثان حکومت نبوی می دانستند، زندگی تجملاتی به یک ارزش اجتماعی تبدیل شده و غیریتی دیگر در حوزه ی معانی گفتمان اسلامی رسوخ نمود. طبیعی است در فضای ایجاد شده، پیروان گفتمان شیعی که همواره به عنوان از جدی ترین مخالفان خاکمیت غیر اهل بیت (ع) بودند در تنگناهای اقتصادی شدیدی قرار داشتند.

در تبیین وضعیت معیشتی شیعیان عصر امام سجاد (ع) همچنین می توان به روایاتی اشاره داشت که در باب کمک های مخفیانه ی امام به فقرا وارد شده است. چنانچه ابوحمزه ثمالی می‌گوید: علی بن حسین (ع) شبانه مقداری غذا بر دوش خود گذاشته و در تاریکی شب به صورت مخفیانه به فقرا می‌رساند و می‌فرمود: «صدقه ای که در تاریکی شب داده شود، غضب خداوند را خاموش می‌کند.» (ذهبی، سیراعلام النبلاء، ج ۴، ص ۳۹۳)

محمد بن اسحاق نیز آورده که: مردمی از مدینه زندگی می‌کردند و نمی‌دانستند معاش آنها از کجا تأمین می‌شود؛ با درگذشت علی بن الحسین غذای شبانه آنان قطع شد. (ذهبی، سیراعلام النبلاء، ج ۴، ص ۳۹۳)

همچنین خود حضرت بارها فرموده اند: «حق خواهنده، دادن بدو به مقدار نیاز است. حق کسی که چیزی از او خواسته شده این است که اگر داد، از او با سپاس و قدردانی از فضل او، پذیری. و اگر نداد عذر او را قبول کنی.» (شهیدی، زندگانی علی بن الحسین (ع)، ص ۱۸۷)

و آورده اند که امام سجاد علیه السلام شب هنگام انبان های نان را بر پشت خود بر می‌داشت و به خانه مستمندان می‌رفت و می‌گفت: صدقه پنهانی آتش غضب پروردگار را خاموش می‌کند. برداشتن این انبان ها بر پشت او اثر نهاده بود و چون به جوار پروردگار رفت به هنگام شست و شوی آن حضرت آن نشانه‌ها را بر پشت او دیدند (حلیه‌الاولیاء ج ۳، ص

پنجمین کنگر اس الگوسل اسلامی ارانی یشرف؛ الگوسل یشرف؛ بسف ونم و س ام ارد بسف ماه ۱۳۹۵

۱۳۶؛ کشف الغمه، ج ۲، ص ۷۷؛ مناقب، ج ۴، ص ۱۵۴؛ صفه الصفو، ج ۲، ص ۱۵۴؛ خصال ص ۶۱۶؛ علل الشرايع، ص ۲۳۱؛ بحار، ص ۹۰؛ به نقل شهیدی، زندگانی علی بن الحسین(ع)، صص ۱۴۷-۱۴۸)

ابن سعد نیز می نویسد: چون مستمندی نزد او می آمد، برمی خواست و حاجت او را روا می کرد و می گفت: صدقه پیش از آن که به دست خواننده برسد، به دست خدا می رسد. (طبقات، ج ۵، ص ۱۶۰؛ به نقل شهیدی، زندگانی علی بن الحسین(ع)، ص ۱۴۸)

و نیز حضرت سالی قصد حج کرد. خواهرش سکینه توشه ای به ارزش هزار درهم برای وی آماده ساخت. چون به حره رسید، آن توشه را نزد او بردند، و امام همه آن را بر مستمندان پخش فرمود (کشف الغمه، ج ۲، ص ۷۸؛ صفه الصفو، ج ۲، ص ۵۴؛ به نقل شهیدی، زندگانی علی بن الحسین(ع)، ص ۱۴۸)

و آن حضرت پسر عمویی مستمند داشت، علی بن الحسین(ع) شب هنگام چنان که وی او را نشناسد، نزدش می رفت و چند دینار بدو می بخشید آن مرد می گفت: علی بن الحسین رعایت خویشاوندی را نمی کند، خدا او را سزا دهد. امام این سخنان را می شنید و شکیبائی و بردباری می کرد و خود را بدان خویشاوند نمی شناساند. چون به دیدار خدا رفت آن احسان از آن مرد بریده شد و دانست که آن مرد نیکوکار علی بن الحسین بوده است پس بر سر مزار او رفت و گریه کرد. (کشف الغمه، ج ۲، ص ۱۰۷. حلیه الاولیاء، ج ۳ ص ۱۴۰؛ به نقل شهیدی، زندگانی علی بن الحسین(ع)، ص ۱۴۸)

ابونعیم نویسد: دوبر مال خود را با مستمندان قسمت کرد و گفت: خداوند بنده مؤمن گناهکار توبه کار را دوست دارد (همان کتاب ص ۱۳۶ طبری، بخش ۳ ص ۲۴۸۲ طبقات، ج ۵ ص ۱۶۲؛ به نقل شهیدی، زندگانی علی بن الحسین(ع)، ص ۱۴۸) و نویسد: مردم او را بخیل می دانستند و چون به جوار حق رفت دانستند که هزینه صد خانوار را عهده دار بوده است. (صفه الصفو، ج ۲ ص ۵۴؛ حلیه الاولیاء، ج ۳، ص ۱۳۶؛ طبقات، ج ۵، ص ۱۶۴؛ به نقل شهیدی، زندگانی علی بن الحسین(ع)، ص ۱۴۸) چون گدائی نزد او می آمد می گفت مرحبا به کسی که توشه مرا به آخرت می برد. (کشف الغمه، ج ۲، ص ۷۷؛ مناقب، ج ۴ ص ۱۵۴؛ حلیه الاولیاء، ج ۳، ص ۱۳۶؛ بحار، ص ۱۳۷)

در مجموع می توان گفت در طول دوران حکومت امویان، شیعیان از سوی گفتمان اموی تحت فشار اقتصادی قرار گرفته بودند تا نتوانند اعلام موجودیت کنند و برای گذران چند روز زندگی، مجبور باشند به دربار آنها روی آورند. (خاتمی احمد، سیمای حماسی امام سجاد(ع)، ۱۳۸۰)

تحلیل فرمایشات امام سجاد(ع) در متن صحیفه سجادیه به عنوان راهکارهای مقابله با فشارهای

اقتصادی:

آنچه در زمینه ی اقتصادی از بررسی ادعیه و فرازهای مندرج در صحیفه ی سجادیه برمی آید را می توان به طور منظم و دسته بندی شده چنین بیان نمود:

۱- اتصال به پروردگار به عنوان سرچشمه ی رزق و روزی دالی موثر در برطرف نمودن آشوب فکری ناشی از بحران اقتصادی: امام(ع) نه تنها افزایش مال را فی نفسه آسیب نمی داند بلکه با طلب اموال و درآمد از خداوند منان قلوب شیعیان خویش را متوجه مبدا هستی بخش و روزی رسان واقعی و مطلق نموده ازین طریق مانع هرگونه ذلت و انقیاد در برابر خصم گردیده اند. (قطعه دوم از دعای ۲۷) آنجا که می فرمایند: " بار خدایا، مرا از کسانی قرار ده که به جود و کرمیت از خوان گسترده فضل و احسان تو روزی خوردند " (قطعه ۲۵ از دعای یازدهم) و در جایی دیگر می فرمایند: " سپاس خدای را که ... ما را با روزی های پاک پرورد، و با فضل خود بی نیازمان کرد، و به عطای خویش ما را سرمایه داد. " (قطعه

پنجمین کنگراس الگوی اسلامی ایرانی شرف؛ الگوی پایه شرف؛ بیت و نم و سی ام اردیبهشت ماه ۱۳۹۵

بیستم از دعای نخست) بدین ترتیب امام علیه السلام دال مرکزی اقتصاد اسلامی را بر محوریت یقین و توکل بر رزاقیت خداوند قرار دادند.

۲- مفصل بندی درآمد زایی در زنجیره معانی گفتمان اقتصادی: آن حضرت با تاکیدات فراوان بر طلب روزی و درآمد از خداوند بطور غیر مستقیم می آموزند که نه تنها در گفتمان اسلامی، کسب سرمایه مغایرتی با زهد و دنیاگریزی (به معنای صحیح آن که پرهیز از دل بستگی به دنیا و تجملات آن است) نداشته بلکه همواره رشد اقتصادی از جمله دالهای موثر در پیشبرد اهداف هر گفتمانی و من جمله گفتمان اسلامی به شمار می رود. (مانند: قطعه هفتم از دعای ۲۷ که در مورد مرزداران است) آنجاکه می فرمایند: "خدایا بر اموالشان بیفزای" و "درآمدش را سرشار نما" (قطعه ۱۳ از دعای ۲۷)

۳- مذمت اسراف و فقر به عنوان دالی طرد شده از حوزه ی گفتمانگونی اسلامی: برخلاف آنچه برخی

در مورد اسلام می پندارند، فقر و تنگدستی نه تنها به عنوان دال های ممدوح در گفتمان اسلام مفصل بندی نشده که در شمار دال های سرریز شده از حوزه ی گفتمانگونی مکتب اسلام اصیل جای دارد. در این رابطه حضرت می فرمایند: "بارخدا یا به تو پناه می آورم از اسراف کردن و نداشتن معاش به مقدار نیاز" (قطعه هفتم از دعای هشتم) همچنین در جای دیگر می فرمایند: "خداوندا، چه فراوان مردمانی را دیده ام که از غیر تو عزت طلبیدند و خوار گشتند، و از غیر تو ثروت خواستند و فقیر شدند، و به تلاش برای بلندپایگی و مقام برخاستند و پست گردیدند." (قطعه ششم از دعای ۲۸)

۴- توصیه به میانه روی جهت ایجاد منطق هم ارزی میان سایر دالهای اقتصادی: "مرا از (نعمت) میانه روی بهره مند ساز" (قطعه ۱۸ از دعای بیستم) در جایی دیگر می فرمایند: "مرا از زیاده روی بازدار" (قطعه ۲۳ از دعای بیستم)

۵- مسدود نمودن باب فتنه از طریق حاشیه رانی حرام و شبهه: امام سجاد علیه السلام همچنین با حاشیه رانی مال حرام و وسوسه انگیز از دایره ی مفاهیم اقتصاد اسلامی و جای دادن آن در شمار زنجیره معانی طرد شده ی گفتمانی باب هرگونه رسوخ فتنه و دسیسه از سوی گفتمان رقیب را مسدود نمودند. چنانچه در ادامه ی دعا به مرزداران می فرمایند: "وسوسه های مال فتنه انگیز را از دلهاشان محوساز" (قطعه دوم از دعای ۲۷)

۶- مفصل بندی دال انفاق و همدلی در گفتمان اقتصادی اسلام: امام زین العابدین علیه السلام به منظور کاهش فشار اقتصادی وارد شده بر مردم ایشان را به همدلی و انفاق دعوت نموده این امر را مایه ی فزونی نعمت برشمرده می فرمایند: "و روزیم را از تباه شدن مصون بدار، و با برکت دادن به داراییم آن را وفور بخش، و مرا به سبب نیکی در آنچه از آن انفاق می کنم به راه هدایت واصل نما." (قطعه ۲۳ از دعای بیستم)

۷- طرد و حاشیه رانی عنصر وام، مقابله ی نرم افزاری با رقیب: گرچه امروزه از وام و قرض با عنوان حسنه یاد شده، این امر از جمله ارکان اقتصاد اسلامی به شمار می رود(!) لیکن به دلیل قرار داشتن ثروت عصر امام سجاد علیه السلام در دست گفتمانهای رقیب اموی و زبیری، آن حضرت به منظور پیش گیری از روی آوردن فقرای شیعی به قرض گرفتن و وام خواهی از اغنیای آنروز، درصدد حاشیه رانی و طرد این عنصر برآمده، در مذمت وام و قرض میفرمایند: "بار خدایا، بار پروردگارا، به تو پناه می آورم از اندوه وام و اندیشه آن، و از دل مشغولی به قرض و بی خوابی به خاطر آن. پس بر محمد و آل او درود فرست، و مرا از رنج وام به خود پناه ده. بار پروردگارا، از خواری قرض در طول زندگی و از پیامدهایش پس از مرگ به تو پناه می آورم. پس بر محمد و آل او درود فرست، و مرا با فراوانی مال، یا زندگانی همراه با کفاف، از آن در امان دار." (قطعه دوم از دعای سی ام) سپس در مذمت گرانی (دعای ۱۹) و اسراف و تبذیر و ... در دعاهایشان پرداخته اند.

پنجمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی شرف؛ الگوی پایبند شرف؛ بیت و نم و سی ام اردیبهشت ماه ۱۳۹۵

- ۸- مفصل بندی دال قناعت در اقتصاد اسلامی از طریق حاشیه رانی عنصر رفاه طلبی: در دعای بیستم، مطالبه ی حضرت از خداوند، تاج بی نیازی، نیازموندن با فراخی معاش، آسایش نیکو و زندگی آسان است.
- ۹- بهره گیری از منطق هم ارزی و افزودن دال اعتدال در اقتصاد اسلامی: ایشان در دعای سی ام می فرمایند: "و مرا از اسراف در مصرف و زیاده روی بازدار، و به جود و میانه روی در امور زندگی سامان بخش، بیاموزم که به نیکی امورم را تنظیم کنم، و به لطف از ولخرجی بازم دار، و روزیم را از راه های حلال روان ساز، و خرج کردنم را در کارهای خیر قرار ده، و ثروتی که در من خودبینی و کبر پدید آورد، یا مرا به ستم بکشاند و یا طغیان و سرکشی به دنبال آورد، از من دور ساز." (قطعه سوم از دعای سی ام)
- ۱۰- برقراری زنجیره ی هم ارزی میان جزء ی ترین دالها تا کلی ترین مسائل: حضرت با تعیین بهترین زمان آغاز کسب و کار به خوبی پیوند تنگاتنگ میان ریزترین امور زندگی فردی _ معیشتی مسلمین و کلی ترین امور اقتصاد جامعه ی اسلامی را آشکار می نمایند. ایشان روشنایی اول روز را وقت مناسبی برای کسب روزی دانسته و سحر خیزی را از جمله عوامل گشایش معیشت بیان می دارند. (قطعه ششم از دعای ششم)
- در مجموع با آنچه گذشت می توان به طور موجز بیان داشت که آن حضرت به خوبی از دعا، به عنوان ابزار نرم افزاری تولید معنا بهره جسته و با طرح و مفصل بندی معانی و مفاهیم گفتمانی چون توکل بر خداوند، کسب درآمد حلال، میانه روی و اعتدال، انفاق و همدلی و بالاخره قناعت و نیز با طرد و حاشیه رانی عناصری چون اسراف، فقر، وام و حرام و شبهه، در صدد تحکیم اقتصاد مقاومتی و به دنبال آن هژمونی بخشی به گفتمان اسلام اصیل برآمدند.
- نتیجه:
- از آنجا که اقتصاد مقاومتی مقوله ای است که به اقتصاد از درون می نگرند، لذا در مقابل وابستگی ها قرار گرفته، به ظرفیت های خودی توجه دارد، دانش بنیان و عدالت محور و کمال گرا است، نتایج مثبت بلند مدتی را در پی دارد و به تولید داخلی و توسعه ی آن منجر می شود. با این ویژگی برجسته مسلم است که توانایی این وجه اقتصادی در مقابل فشارها و تحریم های بیگانه بسیار بالاست و در طول تاریخ، همواره مورد توجه سیاستمداران باهوش و اقتصاددانان زیرک قرار گرفته. از این رو است که استعمار در برخورد با بسیاری از ملل مستعمره سعی در تک محصولی کردن آنها می نمود تا آنها را به خود وابسته ساخته و در تصمیم گیری سیاسی شان خود را دخیل نماید.
- این سازو کار ارزشمند وقتی اهمیت خود را نشان می دهد که جامعه دچار بحران داخلی و یا فشارهای خارجی شده باشد. چرا که با اتکای به نیروی خودی، زمینه های بومی سازی فناوری و علوم فراهم خواهد شد.
- در دوران امام سجاد(ع) نیز وضع به همین منوال بود چراکه جامعه ی اسلامی هم از درون و هم از خارج دچار بحران گشته بود. جامعه ی اسلامی متشتت گشته، امنیت اقتصادی فروکش کرده و شرایط زندگی برای مردم دشوار شده بود. از طرفی هم شیعیان به عنوان نیروهای اپوزوسیون حکومت، همواره مورد خشم و محدودیت قرار داشته و قیام هایشان به بدترین شکل به خاک و خون کشیده می شد.
- در چنین شرایطی بود که جامعه ی اسلامی علاوه بر بحران های سیاسی، دچار فرقه سازی های فکری امویان شده بود، گفتمان اسلام بیش از پیش از یکپارچگی گفتمانی خارج شده، فضا جهت رشد خرده گفتمانهای رقیب فراهم می گشت. و باز در چنین شرایطی بود که امام سجاد(ع) در صحیفه ی مبارک سجادیه برای اصلاح امور جامعه بیاناتی را به شکل دعا به روح تفکر جامعه تزریق می نمایند و خود پرچمدار عرصه ی علمی جامعه ی اسلامی می شوند. ایشان با قرار گیری در موقعیت سوژگی به تئوری پردازی در تمامی محورهای گفتمانی و از جمله اقتصاد پرداخته با ارائه ی تعاریف و

پنجمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پایسترس‌شرف؛ بیت و نم و سی ام اردیبهشت ماه ۱۳۹۵

مفصل بندی دالهای جدید و طرد برخی عناصر آسیب رسان از حوزه ی اقتصادی تحکیم و درونی سازی اقتصاد اسلامی را در دستور کار قرار دادند.

بی شک با بهره گیری از رویکردهای اسلامی تبیین شده توسط اهل بیت و قرآن است که مقام معظم رهبری اقتصاد مقاومتی را اقتصادی رو به رشد، با کاهش آسیب پذیری، و در حمایت از تولید ملی، با مدیریت مصرف و فرهنگسازی آن، به گونه ای تعریف می نمایند که نه تنها در هیچ اقتصاد و دینی معارض ندارد که مطلوب و مورد توجه همگان نیز هست. نتیجه ی اقتصاد مقاومتی در مقابل فشارها و تحریم دشمن، ایجاد اقتدار و قدرت در گفتمان حکومت اسلامی و به چالش کشاندن گفتمانهای رقیب بود بدین گونه که؛ دکتترین گفتمانی ای که اسلام ارائه می دهد؛ با امید وافر به کمک و رزق الهی، مقاوم و متکی به مردم و تولید داخلی و درون‌زا و مردم‌بنیاد و دانش‌بنیان با به‌کارگیری هوش و دانش و عدالت‌محور که با تکانه های جهانی و سیاست های دشمن زیرو رو نمی شود و با مقاوم‌سازی، به محکم‌سازی پایه‌های اقتصاد می پردازد و آینده نگر، وحدت آفرین، نخبه گرا و کمال گرا است از این رو، این راهکار می تواند در جامعه ی جهانی امروز که نظام سرمایه داری با استعمار کشورهای ضعیف قدرت طلبی می نمایند و با اعمال تبلیغاتی سیاست و اقتصاد کشورهای نفت خیز و سرمایه دار مسلمان را وابسته نشان داده و آنها را متکی به خود می نمایند می تواند آغازگر خودباوری و تولید منهای وابستگی باشد.

منابع

- امام سجاد، صحیفه سجادیه، ترجمه اسدالله مبشری، تهران: نشر نی، ۱۳۷۰
 - اربلی بوالحسن علی بن عیسی، کشف الغمّه، ج ۲، قم: انتشارات رضی، سال ۱۴۲۱ق، ص ۱۹۱
 - ابن ابی‌الحدید، شرح نهج البلاغه، به کوشش محمد ابوالفضل، دار احیاء الکتب العربیه، ۱۳۷۸ق
 - ابن ابی‌یعقوب، احمد، ۱۳۷۳، تاریخ یعقوبی، قم، انتشارات الشریف الرضی.
 - بلاذری، احمد بن یحیی، ۱۴۱۷ ق، انساب الاشراف، تحقیق و مقدمه سهیل زکار و ریاض زرکلی، بیروت، دار الفکر.
 - ابن جوزی، المنتظم، به کوشش نعیم زرزور، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۲ق؛
 - حسینی‌زاده سید محمدعلی، "نظریه گفتمان و تحلیل سیاسی"، فصلنامه علوم سیاسی، ش ۲۸، ۱۳۸۳، ص ۱۸۱، دار المعرفة، ۱۳۶۸ق/۱۹۴۸م.
 - خاتمی احمد، سیمای حماسی امام سجاد(ع)، تهران، ناشر مطهر، سال ۱۳۸۰
 - ذهبی محمد بن احمد، سیر اعلام النبلاء، مؤسسه الرساله، چاپ اول، بیروت، ۱۴۰۱ق
 - ابن سعد، محمد الهاشمی البصری. الطبقات الکبری، تحقیق محمد عبد القادر عطا، بیروت، دار الکتب العلمیه،
 - سلطانی سید علی اصغر، قدرت، گفتمان و زبان؛ سازوکارهای جریان قدرت در جمهوری اسلامی ایران، تهران: نشر نی، ۱۳۸۴
 - سید رضی، ۱۳۷۹، نهج البلاغه، ترجمه عبدالمحمد آیتی، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۴۱۰ق/۱۹۹۰م.
 - شبروی عبدالله بن محمد، الاتحاف بحب الاشراف، قم: دار الکتب الاسلامی، ۱۴۲۳ ق، ص ۱۴۳
 - شهیدی سید جعفر، زندگانی علی بن الحسین(ع)، قم، انتشارات دفتر نشر فرهنگ اسلامی، پنجم، ۱۳۷۳
 - طبری، محمد بن جریر، تاریخ الامم و الملوک (تاریخ الطبری)، تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم، بیروت، روائع التراث العربی،
- بی تا، ص ۲۰۸.
- طبرسی فضل بن حسن، اعلام الوری، ج ۱، قم: مؤسسه آل البيت - علیهم السلام - لاحیاء التراث، سال ۱۴۱۷ق،

پنجمین کنگره‌س الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پایه پیشرفت؛ بیت و نم و سی ام اردیبهشت ماه ۱۳۹۵

- مؤلفه های امور جهادی و اقتصادی در صحیفه سجادیه، منبع : خبرگزاری فارس، تاریخ انتشار: ۵/۱۱/۳۹۰، از پایگاه اطلاع رسانی حوزه
- الماوردی، علی بن محمد، ۱۴۰۹ ق / ۱۹۸۹ م، الاحکام السلطانیه، تحقیق خالد رشید الجمیلی، بغداد، انتشارات المجمع العلمی، ص ۴۶۹.
- مسعودی، ابوالحسن علی بن الحسین، مروج الذهب ومعادن الجواهر، تحقیق محمد محیی الدین عبدالحمید، بیروت، مفید، ارشاد، ترجمه: محمد باقر ساعدی، تهران. کتابفروشی اسلامیة، ۱۳۵۱، ص ۵۹۱.
- المفید، محمد بن محمد بن النعمان، الارشاد فی معرفه حجج الله علی العباد، تحقیق: مؤسسه آل البيت علیهم السلام لاحیاء التراث، قم: المؤتمر العالمی لالیفیه الشیخ المفید، ۱۴۱۳ ق. تابستان ۱۳۸۹.
- مک دائل دانیل ، مقدمه ای بر نظریه های گفتمان، ترجمه حسینعلی نودری، تهران: فرهنگ گفتمان، ۱۳۸۰، صص ۲۰-۹
- منتظری مقدم حامد ، شیوه های تقسیم بیت المال در صدر اسلام، معرفت اقتصادی، سال اول، شماره دوم، بهار
- ابن منظور محمد، مختصر تاریخ دمشق لابن عساکر، ج ۱۷، دار الفکر، چاپ اول، دمشق، ۱۴۰۴ ق، ۲۹ جلد
- منتظرالقائم، اصغر، تاریخ امامت، ج ۱۵، قم: دفتر نشر معارف، ۱۳۹۰
- ناصح ستوده منیره، بررسی گفتمانی نهضت های شیعی، صوفی قرن هفتم، پایان نامه کارشناسی ارشد تاریخ اسلام، دانشگاه باقرالعلوم(ع)، قم، ۱۳۸۹
- مجموعه سخنرانی مقام معظم رهبری پیرامون اقتصاد مقاومتی در سایت اینترنتی <http://farsi.khamenei.ir>